

„Alternatívna starostlivosť na Slovensku“

Prehľad systému alternatívnej starostlivosti a procesu osvojenia na Slovensku

február 2025

Katarína Gajdošová

Zhrnutie

Systém alternatívnej starostlivosti¹ sa týka približne 14 detí na 1000 detí do 18 rokov. O polovicu z nich sa dokáže postarať ich najbližšie sociálne okolie. Ďalšie 3 deti putujú do iných rodinných foriem alternatívnej starostlivosti a 4 deti žijú v inštitucionálnej starostlivosti. Systém alternatívnej starostlivosti prechádza procesom deinštitucionalizácie, ktorej cieľom by malo byť jednak predchádzanie situáciám, ktoré vedú k odňatiu dieťaťa z biologickej rodiny, ale aj transformácia veľkokapacitných inštitucionálnych zariadení na menšie zariadenia na komunitnej úrovni. V období 2013-2023 sa podarilo znížiť podiel detí v zariadeniach, ktoré nie sú plne deinštitucionalizované, zo 44 na 28 percent.² Medzi hlavné dôvody ukončenia starostlivosti v CDR patrili v roku 2023 návrat do biologickej rodiny (29,6 %), plnoletosť (19,4 %), iné dôvody (13,8 %) a náhradná osobná starostlivosť (11,0 %). V prípade najmenších detí do 2 rokov bolo najčastejším spôsobom ukončenia starostlivosti v CDR zverenie do starostlivosti budúcich osvojiteľov (35,4 %), návrat do biologickej rodiny (20,8 %) a zverenie do pestúnskej starostlivosti (14,6 %).

Pod'akovanie

Za cenné pripomienky ďakujem Kristiánovi Kováčsovi a Ivane Mrázkovej (odbor stratégie sociálnej ochrany detí a rodiny, MPSVR SR), Simone Majdanovej a Kataríne Potockej (Hlavné mesto SR Bratislava), Ondrejovi Buchelovi (IFP, MFSR), Veronike Avukovej, Danke Jabůrkovej, Danici Kelečinovej, Lucii Kováčikovej, a Marcele Veselkovej (ISP, MPSVR SR).

¹ V texte bude ako strešný pojem používaný termín „alternatívna starostlivosť“, ktorá zahŕňa aj náhradnú starostlivosť. Podľa § 44 ods. 3 zákona č. 36/2005 Z.z. náhradnou starostlivosťou je a) zverenie maloletého dieťaťa do osobnej starostlivosti inej fyzickej osoby než rodiča (ďalej len „náhradná osobná starostlivosť“), b) pestúnska starostlivosť a c) ústavná starostlivosť. V rámci náhradnej starostlivosti nie je v zákone uvedené „porúčnictvo“. Časť detí je v alternatívnej starostlivosti umiestnená na základe neodkladného opatrenia.

² Tieto deti sa nachádzali v objektoch s troma a viacerými skupinami. Štandard priestorových podmienok ustanovuje Vyhláška MPSVR SR č. 103/2018 Z.z.

1 Úvod³

Ideálnym miestom pre výchovu dieťaťa je rodinné prostredie, ktorým je spravidla jeho biologická rodina. Na Slovensku vyrastá z rôznych dôvodov mimo vlastnej rodiny vyše 14 tisíc detí, čo predstavuje 1,38 % z detí do 18 rokov. Zhruba polovica z nich je umiestnená v náhradnej osobnej starostlivosti u príbuzných či u osôb blízkych dieťaťu.⁴ Slovensko sa v strategických dokumentoch (MPSVR SR, 2020; 2021; 2011) zaviazalo pracovať na **deinštitucionalizácii** v oblasti sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately. Okrem zabezpečenia stanovených priestorových štandardov inštitucionálnej starostlivosti, je cieľom tohto procesu primárne snaha o nápravu a zachovanie prirodzeného rodinného prostredia dieťaťa vždy, keď to situácia aspoň trochu umožňuje, prípadne snaha o riešenie situácie dieťaťa formou náhradnej starostlivosti v rodinách.

Zákon o rodine (36/2005 Z.z.: §54, ods.3) explicitne uvádza, že nedostatočné bytové alebo majetkové pomery rodičov maloletého dieťaťa nie sú považované za vážne ohrozenie alebo vážne narušenie výchovy maloletého dieťaťa. V praxi v minulosti dochádzalo k odňatiu detí zo socioekonomických dôvodov, a to predovšetkým v prostredí marginalizovaných rómskych komunit (Kriglerová, 2015). **Orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately** (ďalej SPODaSK) by mal primárne voliť také opatrenia, ktoré povedú k sanácii rodinného prostredia a zotrvaníu, resp. čo najskoršiemu návratu dieťaťa do biologickej rodiny. Na podporu aj tohto cieľa boli v roku 2019 detské domovy, krízové a resocializačné strediská transformované na **Centrá pre deti a rodiny** (ďalej CDR). Z formálneho hľadiska tak okrem iných zmien vznikol priestor na dobrovoľné pobyty v CDR a tiež pre ambulantnú a terénnu prácu s rodinami.⁵ Inštitucionálna starostlivosť by podľa súčasného nastavenia legislatívy v systéme náhradnej starostlivosti mala byť až poslednou možnosťou pre úzko zadefinovanú skupinu detí a do úvahy prichádzať až pri neexistencii iných alternatív (36/2005 Z.z.: §54, ods.1)⁶.

Cieľom nasledujúceho textu je poskytnúť základný popis problematiky alternatívnej starostlivosti a načrtnúť možnú cestu dieťaťa týmto systémom. Okrem rôznych foriem alternatívnej starostlivosti sa komentár venuje aj procesu osvojenia dieťaťa.

2 Sociálnoprávna ochrana detí a sociálna kuratela

Sociálnoprávna ochrana detí a sociálna kuratela je jedným zo systémov, ktoré sa podieľajú na ochrane práv a právom chránených záujmov dieťaťa⁷ Prvoradým hľadiskom pri voľbe postupu a výbere jednotlivých opatrení je najlepší záujem dieťaťa (zákon č. 36/2005 Z.z.: Čl. 5, zákon č. 305/2005 Z.z.: §4 ods. 1). **Sociálnoprávna ochrana detí** je o.i. súbor opatrení na zabezpečenie ochrany dieťaťa, ktorá je nevyhnutná pre jeho blaho a ktorá rešpektuje jeho najlepší záujem podľa Dohovoru o právach dieťaťa (zákon č. 305/2005 Z.z., §1, ods. 2).

³ Nasledujúci text vychádza prevažne z údajov dostupných vo výkazoch v05 a v12 MPSVR SR. Tieto údaje poskytujú pomerne podrobné informácie o problematike za dlhé časové obdobie. Ich nedostatkom a obmedzením je však nie vždy vyhovujúca granularita a štruktúra zbieraných dát, ktorá neumožňuje napr. sledovať na individuálnej úrovni presuny detí medzi jednotlivými formami starostlivosti.

⁴ Na konci roka 2023 sa v takejto starostlivosti nachádzalo 7387 detí. Väčšina z nich bola zverená do starostlivosti starých rodičov (4868), ďalej iných príbuzných (1529) či iných blízkych osôb (990). Zdroj: Výkaz V12-MPSVaR, 19. modul.

⁵ Zo súdnych rozhodnutí sa v CDR vykonávajú: výchovné opatrenia, ústavná starostlivosť a neodkladné opatrenia (§ 45 ods. 1 písm. a) z.č. 305/2005 Z.z.). CDR („program“) vykonávali v roku 2023 ambulantné alebo terénne opatrenia pre celkovo 14 443 klientov (výkaz V-05a MPSVR SR). Vo výkaze sú uvedené nasledujúce opatrenia: opatrenia pre dieťa a rodičov v rozvodových/rozchodových situáciách, mediácia ako odborná metóda na uľahčenie konfliktných situácií v rodine, sociálne poradenstvo mladým dospelým a podpora a poradenstvo náhradným rodičom.

⁶ V takejto forme náhradnej starostlivosti (ústavnej) sa k 31.12.2023 v rámci zariadení rezortu MPSVaR nachádzalo 3296 detí do 18 rokov (Zdroj: Výkaz V05a,b,c-MPSVaR). Ďalších 515 detí bolo ku koncu roka 2023 v ústavných zariadeniach mimo rezortu MPSVaR.

⁷ „Ochrana práv a právom chránených záujmov dieťaťa opatreniami sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately je súčasťou ochrany práv a právom chránených záujmov dieťaťa podľa medzinárodného dohovoru. Vykonávaním opatrení sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately nie sú dotknuté oprávnenia a povinnosti iných subjektov pri ochrane práv a právom chránených záujmov dieťaťa podľa osobitných predpisov.“ (§ 1 ods. 4 zák. 305/2005 Z.z.)

Sociálna kuratela sa zaoberá opatreniami na odstránenie, zmiernenie a zamedzenie prehlbovania alebo opakovania porúch psychického, fyzického a sociálneho vývinu. Poskytuje podporu nielen deťom, ale aj mladým dospelým a tiež plnoletým fyzickým osobám (zákon č. 305/2005 Z.z., §1, ods. 3). V prípade detí je aktívna predovšetkým vtedy, keď spáchali trestný čin alebo sa dopustili priestupku, pri vážnejších poruchách správania a zanedbávaní povinnej školskej dochádzky. Venuje sa aj látkovým a nelátkovým závislostiam.

V prípade porušovania práv dieťaťa vyplýva každému zo zákona povinnosť upozorniť na túto skutočnosť orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately (ďalej len SPODaSK). O pomoc pri ochrane svojich práv môže požiadať aj samo dieťa, a to buď priamo, alebo prostredníctvom tretej strany. Na orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately sa môžu obrátiť aj rodičia, ktorí potrebujú pomôcť pri výkone svojich práv a povinností. Nasledujúci text sa zameria na cestu dieťaťa systémom v prípade podozrenia na jeho ohrozenie.

Box 1 Sociálnoprávna ochrana a sociálna kuratela

Sociálnoprávna ochrana detí rieši najmä situácie, keď:

- **rodičia sa vedia postarať o dieťa, ale rodina rieši určitú problémovú situáciu** – rozvod, rozchod, výživné, zverenie dieťaťa, určenie otcovstva; orgán SPODaSK okrem bežného výkonu opatrení plní úlohy aj v konaní pred súdom - funkcia kolízneho opatrovníka dieťaťa,
- **starostlivosť rodičov o dieťa vykazuje problémy** (prípady zanedbávania, alkohol, iné drogy, trestná činnosť rodičov a pod.), **prípadne deti negatívne ovplyvňuje konanie iných osôb ako rodičov** (šikana, obeť trestných činov a pod.) a **situácia dieťaťa ešte nevyžaduje, aby dieťa muselo byť vyňaté z rodinného prostredia**,
- **deťom treba zabezpečiť, aby vyrastali v náhradnej rodine, prípadne boli osvojené** – primárne je hľadanie rodiny a blízkych osôb dieťaťa, ktorým je možné zveriť dieťa; ak to nie je možné, zabezpečenie celého systému sprostredkovania pestúnskej starostlivosti, prípadne osvojenia (príprava detí, príprava záujemcov, sprostredkovanie, zastupovanie detí v konaniach),
- **slovenské deti sa nachádzajú na území iných štátov** a je potrebné pre zabezpečenie ich sociálnoprávnej ochrany resp. súdnej ochrany na území iných štátov vykonať opatrenia na území Slovenska alebo je potrebné zabezpečiť ich návrat na územie Slovenska a recipročne pre deti občanov iných štátov (nejde však o tzv. rodičovské únosy, tie rieši Centrum pre medzinárodnoprávnú ochranu detí a mládeže).

Sociálna kuratela rieši najmä situácie (rámcový popis z dôvodu potrieb klientely):

- **trestnej činnosti a priestupkovej činnosti detí** – bežný výkon opatrení aj úlohy v trestnom konaní a v konaní pred súdom, počas a po výkone trestu/väzby
- **drogovej a inej závislosti detí** – obsahové úlohy a úlohy počas liečby a počas a po pobyte v resocializačnom stredisku
- **porúch správania detí a problémov v správaní detí** (úteky, agresivita, šikana a pod.) – obsahové úlohy aj úlohy v konaní pred súdom, počas a po umiestnení v reedukačnom/diagnostickom centre
- **keď plnoletá osoba potrebuje pomoc po prepustení z výkonu trestu** (výkonu väzby, počas iného druhu trestu), **pomoc pri riešení drogovej a inej závislosti, mladí dospelí po ukončení náhradnej starostlivosti a pod.**

*Sociálnoprávna ochrana detí a sociálna kuratela rieši aj situácie, keď **treba dieťaťu zabezpečiť starostlivosť v zariadení na výkon rozhodnutia súdu** na čas, pokiaľ sa neupravia rodinné pomery dieťaťa. Popri školských zariadeniach (reedukačné centrum, diagnostické centrum) **sú to najmä zariadenia sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately.***

Zdroj: 305/2005 Z. z. Zákon z 25. mája 2005 o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Ak sa podnet preukáže ako opodstatnený, po zhodnotení situácie dieťaťa a rodiny⁸ a určení miery ohrozenia dieťaťa by mala nasledovať intenzívna práca s biologickou alebo náhradnou rodinou. V prípade, že dôjde k náprave, môže dieťa ostať v pôvodnej rodine. V opačnom prípade je vhodné v predstihu naplánovať dočasný pobyt dieťaťa v náhradnej starostlivosti a citlivo pripraviť dieťa na túto potenciálne traumatickú životnú udalosť. V praxi však často⁹ dochádza k situácii, že sa dieťa nachádza v akútnom ohrození. Zamestnanci jednotlivých orgánov SPODaSK sú z tohto dôvodu nepretržite dosažiteľní, aby mohli zabezpečiť odvrátenie ohrozenia, v ktorom sa dieťa nachádza. V naliehavých prípadoch, keď je ohrozený život alebo zdravie dieťaťa, alebo sa dieťa ocitlo bez akejkoľvek starostlivosti, je možné konať bez potrebných dokladov a doložiť ich neskôr (zákon č. 305/2005 Z.z.: §49, ods. 2). Dieťa je následne **neodkladným opatrením súdu** (zákon č. 161/2015 Z.z.: §365) dočasne zverené do starostlivosti fyzickej alebo právnickej osoby. Zamestnanci SPODaSK sa snažia dieťa prioritne umiestniť v jeho širšej rodine, alebo u iných blízkych osôb.¹⁰ Súd môže následne rozhodnúť o umiestnení dieťaťa do **náhradnej osobnej starostlivosti** (ďalej NOS, zákon č. 36/2005 Z.z.: §45-47). Po zverení dieťaťa do NOS by aj naďalej mal byť cieľom návrat dieťaťa do biologickej rodiny. S biologickou rodinou preto na základe odporúčania SPODaSK aj po umiestnení do náhradnej osobnej starostlivosti naďalej pracujú oprávnené subjekty výkonom opatrení ambulantnou a/alebo terénnou formou, podporujú udržiavanie rodinných väzieb a snažia sa o jej sanáciu.

3 Rôzne podoby alternatívnej starostlivosti a osvojenie

Ak nie je možné dočasné umiestnenie dieťaťa do starostlivosti fyzickej osoby zo sociálneho okruhu dieťaťa, dieťa je na základe rozhodnutia súdu dočasne umiestnené do starostlivosti v Centre pre deti a rodiny. Fakticky sa následne môže podľa situácie v danom CDR nachádzať buď v samostatne usporiadanej skupine (inštitucionálneho či komunitného typu), alebo v profesionálnej náhradnej rodine. Ak sú splnené zákonom stanovené podmienky pre zapísanie dieťaťa do prehľadu detí, ktorým je potrebné sprostredkovať náhradnú rodinnú starostlivosť, dieťaťu sa sprostredkováva pestúnska starostlivosť a v prípade, že súd vyslovil osvojiteľnosť dieťaťa aj osvojenie.¹¹ U detí, ktoré sú tzv. právne voľné, teda osvojiteľné, sa môže v prípade existencie vhodného záujemcu o sprostredkovanie NRS začať proces **osvojenia**. Deťom, ktoré boli zaradené do prehľadu a nie sú tzv. právne voľné, teda nie sú osvojiteľné, môže byť sprostredkovaná pestúnska starostlivosť. Treba zdôrazniť, že jednou z podmienok pre zapísanie dieťaťa do prehľadu detí, ktorým treba sprostredkovať náhradnú rodinnú starostlivosť je, že dieťa nie je možné zveriť do starostlivosti príbuzných resp. blízkych osôb dieťaťu.

Šancu na život v prostredí rodiny majú aj deti, ktoré nie sú umiestnené do náhradnej osobnej či inej formy rodinnej starostlivosti. Od januára 2009 musia byť zo zákona všetky deti do veku 3 rokov umiestnené najneskôr do 4 týždňov od prijatia do centra v **profesionálnych náhradných rodinách**. Táto hranica sa od roku 2012/2018¹² posunula na 6 rokov. Zákon č. 305/2005 Z.z. však upravuje niekoľko výnimiek, keď takéto dieťa

⁸ Vráťane posúdenia možností rodičov, ďalších príbuzných a iných blízkych osôb dieťaťa.

⁹ Z 1399 detí novoprijatých do CDR v roku 2023 bolo až 1252 detí (89 %) umiestnených na základe neodkladného opatrenia súdu. Tento počet zrejme súvisí s časovou náročnosťou štandardného rozhodnutia súdu. Zdroj: Výkaz V05a-MPSVaR, 10. modul.

¹⁰ Podľa § 45 ods. 2 zákona č. 36/2005 Z.z. pri zverení maloletého dieťaťa do náhradnej osobnej starostlivosti uprednostní súd predovšetkým príbuzného maloletého dieťaťa, ak spĺňa ustanovené predpoklady.

¹¹ Podľa § 33 ods. 1 zákona č. 305/2005 Z.z. ak rodičia nezabezpečujú, alebo nemôžu zabezpečiť osobnú starostlivosť o dieťa a nie je možné dieťa zveriť do náhradnej osobnej starostlivosti, orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately sprostredkuje dieťaťu pestúnsku starostlivosť alebo osvojenie. Ak je dieťa umiestnené v zariadení, splnenie podmienok podľa prvej vety zhodnotí orgán SPODaSK v spolupráci so zariadením najneskôr do dvoch týždňov odo dňa umiestnenia dieťaťa v zariadení; ak podmienky nie sú splnené, určia lehotu pre ich ďalšie zhodnotenie v individuálnom pláne rozvoja osobnosti dieťaťa a v pláne sociálnej práce s rodinou dieťaťa. Ak je dieťaťu poskytovaná starostlivosť v domácom prostredí zamestnanca zariadenia (ďalej len „profesionálna náhradná rodina“), na zhodnotení podľa druhej vety sa podieľa aj profesionálny náhradný rodič.

¹² Termín 2012 bol pôvodne uvedený iba v prechodných ustanoveniach zákona a od roku 2018 je táto povinnosť uvedená priamo v hlavnej časti zákona.

môže byť napriek nízkemu veku zaradené do skupiny v CDR. Ide najmä o situácie, kedy je pre dieťa potrebné zabezpečiť ošetrovateľskú starostlivosť, potrebné zachovať súrodenecké väzby a tiež o prípady, keď je dieťa umiestnené do zariadenia na základe rozhodnutia o výchovnom opatrení a nie je to vhodné vzhľadom na účel súdneho rozhodnutia (zákon č. 305/2005 Z.z. §51, ods.6).¹³ Profesionálni náhradní rodičia sú zamestnancami CDR a hoci je PNR organizačnou formou CDR, pre účely analýzy a medzinárodného porovnania je takýto pobyt dieťaťa možné považovať za **špecifickú formu rodinného typu alternatívnej starostlivosti**. Od roku 2022 sú pracovno-právne vzťahy v rámci profesionálneho rodičovstva upravené samostatným zákonom (zákon č. 376/2022 Z.z.). V tabuľke 1 sa nachádza porovnanie základných charakteristík jednotlivých foriem alternatívnej starostlivosti a v prílohe 2 je graficky znázornená cesta dieťaťa systémom náhradnej starostlivosti v SR.

Tabuľka 1 Porovnanie rôznych foriem alternatívnej starostlivosti rodinného typu a osvojenia

Forma starostlivosti	Predchádzajúci vzťah k dieťaťu	Právo biologických rodičov stretávať sa	Vyživovacia povinnosť biologických rodičov	Požiadavka odbornej prípravy	Nárok na príspevky	Zamestnanecký vzťah k CDR	Rodinné prostredie
Náhradná osobná starostlivosť	Áno	Áno	Áno	Nie	Áno	Nie	Áno
Pestúnska starostlivosť	Nie	Áno	Áno	Áno	Áno	Nie	Áno
Poručníctvo	Áno/Nie	Áno/Nie	Áno	Nie	V niektorých prípadoch	Nie	Áno
Profesionálne náhradné rodiny	Nie	Áno	Áno	Áno	Nie	Áno	Áno
Osvojenie (adopcia)	Nie	Nie	Nie	Áno	Ako biologický rodič	Nie	Áno

Deti, ktorým nie je možné poskytnúť v rámci CDR starostlivosť v profesionálnej náhradnej rodine, sú zaradené do samostatne usporiadaných skupín¹⁴, pričom prednosť majú samostatné skupiny komunitného typu, teda skupiny zriadené v rodinnom dome s jedným bytom alebo v byte v bytovom dome, v ktorom sa nachádza jedna samostatne usporiadaná skupina (§ 51 zákona č. 305/2005 Z.z., ods. 4b.). Po transformácii detských domovov v roku 2018 môžu CDR vykonávať tri druhy programov – štandardný nazývaný „program“, „špecializovaný program“ a „resocializačný program“, pričom výrazná väčšina pobytov spadá pod štandardný program.¹⁵ V niektorých prípadoch, najmä ak dieťa potrebuje diagnostiku alebo špecializovanú starostlivosť, môže súd nariadiť pobytové opatrenie v zariadeniach mimo CDR – v reedukačných centrách, diagnostických centrách a liečebno-výchovných sanatóriách. Na konci roku 2023 sa v týchto zariadeniach spadajúcich do kompetencie vtedajšieho Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže SR nachádzalo na základe rozhodnutia súdu 515 detí¹⁶.

¹³ Táto situácia sa v roku 2023 týkala 285 detí do 6 rokov, čo je zhruba 30% celkového počtu detí tohto veku v inštitucionálnej starostlivosti. Z tohto počtu bolo 153 detí so zdravotným postihnutím v špecializovaných skupinách a 10 detí, ktoré boli umiestnené spoločne s ich maloletými matkami. V profesionálnych náhradných rodinách sa nachádzalo 681 detí vo veku do 6 rokov.

¹⁴ Podľa § 51 zákona č. 305/2005 Z.z., ods. 1b môže byť pobytové opatrenie súdu vykonávané v: samostatnej diagnostickej skupine, samostatnej skupine, samostatnej skupine pre maloleté matky s deťmi, špecializovanej samostatnej skupine s ustanovenou špecializáciou, samostatnej skupine pre mladých dospelých.

¹⁵ V rezortných výkazoch sú údaje za jednotlivé programy vykazované samostatne vo výkazoch V05a, V05b a V05c.

¹⁶ Jedno dieťa sa navyše nachádzalo v domove sociálnych služieb. Podľa školských štatistík sa v „špeciálnych výchovných zariadeniach“ nachádzalo k 15.9.2023 celkovo 834 detí, z toho 240 na základe žiadosti zákonného zástupcu. Zdroj: https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-specialne-vychovne-zariadenia.html?page_id=9595

Tabuľka 2 Hlavné ukazovatele alternatívnej starostlivosti na Slovensku v rokoch 2012-2023

Údaje k 31.12	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Počet detí do 18r mimo vlastnú rodinu	14 436	14 003	13 989	14 066	14 041	13 889	13 921	14 006	13 994	14 063	13 988	14 250
... na 1000 detí v populácii 0-17 rokov	14,30	13,93	13,97	14,07	14,00	13,79	13,76	13,73	13,61	13,62	13,53	13,82
Počet detí do 18r v inštitucionálnych formách alternatívnej starostlivosti (AS)	4 193	4 077	3 815	3 752	3 818	3 816	4 005	3 974	3 898	3 870	3 858	3811
... na 1000 detí v populácii 0-17 rokov	4,15	4,06	3,81	3,75	3,81	3,79	3,96	3,90	3,79	3,75	3,73	3,70
Počet detí do 18r v rodinných formách AS	10 243	9 926	10 174	10 314	10 223	10 073	9 916	10 032	10 096	10 193	10 130	10 439
... na 1000 detí v populácii 0-17 rokov	10,15	9,88	10,16	10,32	10,20	10,00	9,80	9,84	9,82	9,87	9,80	10,13
Podiel rodinných foriem AS	71,0%	70,9%	72,7%	73,3%	72,8%	72,5%	71,2%	71,6%	72,1%	72,5%	72,4%	73,3
CDR – skupiny (do 18r)	2 980	3 012	2 873	2 878	2 987	2 982	3 219	3 362	3 360	3 340	3 364	3296
CDR – profesionálne rodiny (do 18r)	1 285	1 343	1 431	1 412	1 424	1 334	1 276	1 337	1 394	1 368	1 350	1 377
Pestúnska starostlivosť	2 151	2 060	1 927	1 847	1 719	1 548	1 411	1 256	1 183	1 118	1 014	934
Poručníctvo	590	563	539	571	562	557	582	619	640	665	714	741
Náhradná osobná starostlivosť	6 217	5 960	6 277	6 484	6 518	6 634	6 647	6 820	6 879	7 042	7 052	7 387
Inštitucionálna starostlivosť mimo CDR	1 213	1 065	942	874	831	834	786	612	538	530	494	515
Priemerný bežný výdavok na miesto v CDR (EUR)*	11 116	11 527	11 940	12 442	12 838	13 617	14 632	16 871	17 649	19 269	20 991	24 852

Zdroj: Ročné výkazy V-05 MPSVaR a V-12 MPSVaR, vlastné prepočty, https://www.upsvr.gov.sk/zariadenia-socialnopravnej-ochrany-deti-a-socialnej-kurately/priemerny-bezny-vydavok-na-nasledujuci-rok.html?page_id=149325

*Výška priemerných bežných výdavkov určených na miesto v detských domovoch a v detských domovoch pre maloletých bez sprievodu, ktorej hodnota z predchádzajúceho roku slúži ako podklad pre výpočet financovania CDR.

Podiel detí, ktoré sú umiestnené v rodinných formách starostlivosti,¹⁷ bol za posledné roky stagnujúci a tvoril približne 70-73% všetkých detí (tabuľka 2). Na ústupe je predovšetkým pestúnska starostlivosť, počet detí umiestnených v profesionálnych rodinách ostáva približne rovnaký. Počet detí, ktoré sa nachádzali v náhradnej osobej starostlivosti sa za posledné desaťročie zvýšil. Takmer tretina detí žijúcich mimo svoju biologickú rodinu sa nachádzala v alternatívnej starostlivosti inštitucionálneho charakteru. V rámci tohto typu starostlivosti došlo k nárastu počtu detí v CDR, ktorý bol sprevádzaný výrazným poklesom detí v zariadeniach mimo CDR. Dôvodom bolo znižovanie kapacít špeciálnych výchovných zariadení v rezorte školstva, legislatívne zmeny týkajúce sa umiestňovania detí so zdravotným znevýhodnením do domovov sociálnych služieb a tiež transformácia krízových a resocializačných stredísk (MPSVaR, 2021). V tabuľke 2 sa nachádza súhrn základných ukazovateľov náhradnej starostlivosti v SR za roky 2012-2023.

¹⁷ Medzi rodinné formy sme pre účely tohto textu zaradili: náhradnú osobnú starostlivosť, poručníctvo, pestúnsku starostlivosť, profesionálne rodiny.

Tabuľka 3 Štruktúra objektov, v ktorých sa nachádzajú deti v skupinách CDR v rokoch 2012-2023

Počet detí - údaje k 31.12	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*	2020	2021	2022	2023
1 skupina v objekte	1231	1403	1315	1404	1527	1518	1584	1831	1835	1881	1956	2001
2 skupiny v objekte	504	492	462	424	432	415	465	580	634	521	530	567
3 – 4 skupiny v objekte	936	988	852	790	786	809	806	770	764	741	688	557
5 a viac skupín v objekte	697	521	612	552	531	468	582	404	393	455	453	460
Podiel detí vo veľkých objektoch (3 a viac skupín)	48,49%	44,33%	45,17%	42,33%	40,20%	39,78%	40,38%	32,75%	31,91%	33,24%	31,46%	28,84%

Zdroj: Ročné výkazy V-05 MPSVaR. Údaje od roku 2019 sú súčtom počtu detí v CDR uvedených vo výkazoch V-05a, V-05b a V-05c, údaje o počte detí sú uvedené vrátane mladých dospelých nad 18 rokov

Cieľom procesu deinštitucionalizácie náhradnej starostlivosti je aj dokončenie transformácie zariadení, v ktorých CDR vykonávajú pobytové opatrenia. Podľa materiálu z roku 2021 boli ešte v cca. tretine zariadení tzv. **samostatne usporiadané skupiny** umiestnené v pôvodných účelových budovách zariadení, ktoré neumožňujú spôsob života podobný bežnému rodinnému životu (MPSVR, 2021). V praxi tak mnohé deti síce sú formálne rozdelené do samostatne hospodáriacich a vekovo zmiešaných skupín, ostávajú však žiť v neprirodzenom prostredí veľkokapacitných budov bývalých detských domovov. V tabuľke č. 3 je uvedená štruktúra objektov, ktoré majú k dispozícii CDR. Hoci za posledných 10 rokov sa podarilo znížiť počet detí žijúcich v budovách s viac ako 3 samostatnými skupinami o 15 percentuálnych bodov, na konci roka 2023 v takýchto zariadeniach žilo stále 1017 detí, čo je 29 % detskej populácie CDR. Národná stratégia deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti si do konca roka 2023 dala za cieľ zvýšiť počet detí umiestnených v skupinách žijúcich v priestoroch komunitného typu na 80%.

Tabuľka 4 Dôvody ukončenia poskytovania starostlivosti v CDR v roku 2023

Dôvod	do 2 rokov	2- do 3 roky	3- 6 rokov	6- 8 rokov	8- 10 rokov	10- 15 rokov	15- 18 rokov	nad 18 rokov	Spolu	% podiel
Plnoletosť	0	0	0	0	0	0	0	285	285	19,44 %
Zverenie do náhradnej osobnej starostlivosti	21	15	37	16	12	39	21	0	161	10,98 %
Zverenie do pestúnskej starostlivosti	26	18	12	6	1	2	0	0	65	4,43 %
Zverenie do starostlivosti budúcich osvojiteľov	63	11	11	4	0	0	0	0	89	6,07 %
Zverenie do osobnej starostlivosti poručníka	1	1	0	1	2	3	1	0	9	0,61 %
Zariadenie sociálnych služieb	1	0	0	0	0	0	0	8	9	0,61 %
Školské zariadenia	0	0	0	0	0	13	31	0	44	3,00 %
Návrat do náhradnej rodiny	1	0	1	0	0	0	2	0	4	0,27 %
Návrat do biologickej rodiny	37	19	27	32	47	161	111	0	434	29,60 %
Úmrtie	10	4	3	2	1	1	0	2	23	1,57 %
Premiestnenie do iného CDR	15	8	27	15	11	35	29	0	140	9,55 %
Z iného dôvodu	3	0	3	1	2	45	149	0	203	13,85 %
Počet detí a mladých dospelých spolu	178	76	121	77	76	299	344	295	1466	100,00 %

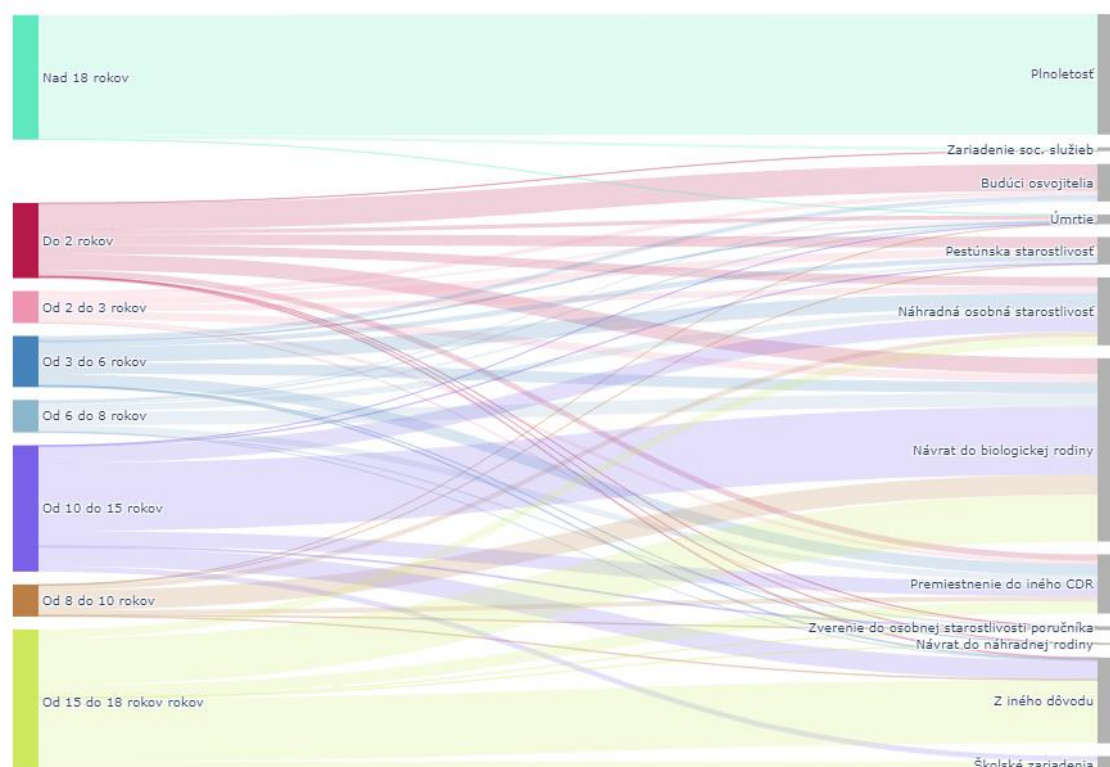
Zdroj: Ročné výkazy V-05a MPSVaR (2023), modul 11.

Deti trávajú v inštitucionálnej starostlivosti (štandardný program CDR, pobytové opatrenie súdu) v priemere 4,30 roka¹⁸. Takmer štvrtina odchodov z inštitucionálnej starostlivosti (23 %) sa týka detí, ktoré odchádzajú z dôvodu dosiahnutia plnoletosti. Do svojej pôvodnej biologickej rodiny sa pred dosiahnutím plnoletosti vracia 38 % detí,

¹⁸ Tento údaj (2023) je priemerným údajom za deti žijúce v skupinách aj v PNR, samostatné údaje o dĺžke pobytu v súčasnosti nie sú zaznamenávané a vykazované.

ktoré v danom roku ukončili inštitucionálnu starostlivosť (Výkaz V05-MPSVaR, moduly 4 a 11). Deti môžu zažiť v rámci systému alternatívnej starostlivosti rôzne trajektórie. Takmer 12 percent z detí do 18 rokov bolo v roku 2023 premiestnených do iného CDR a ďalších 44 detí (3,75%) bolo premiestnených do špecializovaných školských zariadení.¹⁹ Približne 1/6 detí nachádzajúcich sa v zariadeniach CDR teda počas roka toto zariadenie zmení za iné. Vzhľadom na agregovaný charakter údajov nemožno určiť, koľko takýchto presunov zažije dieťa počas celej doby v systéme alternatívnej starostlivosti. Tabuľka 4 a graf 1 poskytujú pohľad na štruktúru detí opúšťajúcich CDR v roku 2023 podľa veku dieťaťa a dôvodu odchodu.

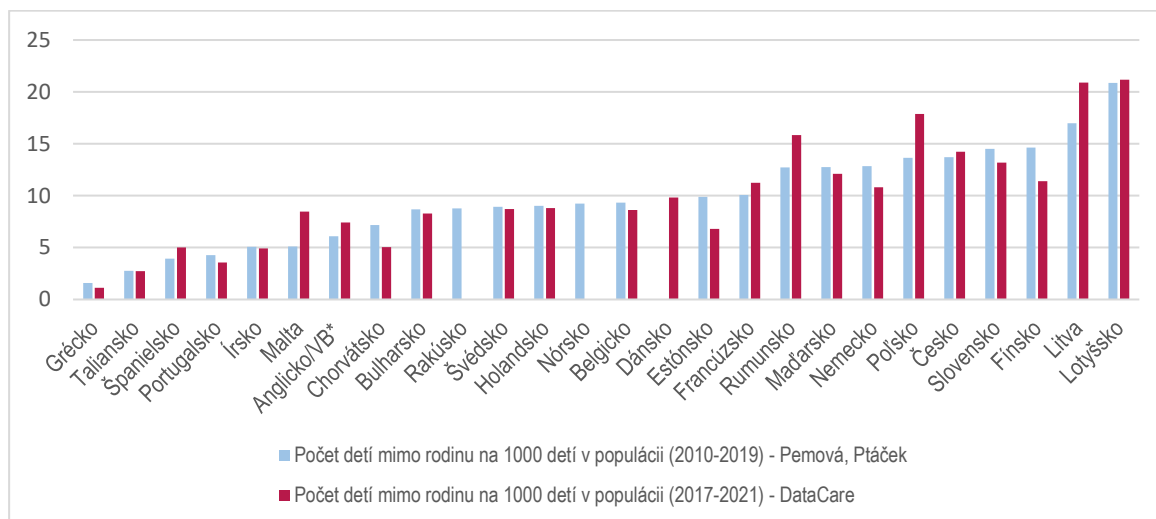
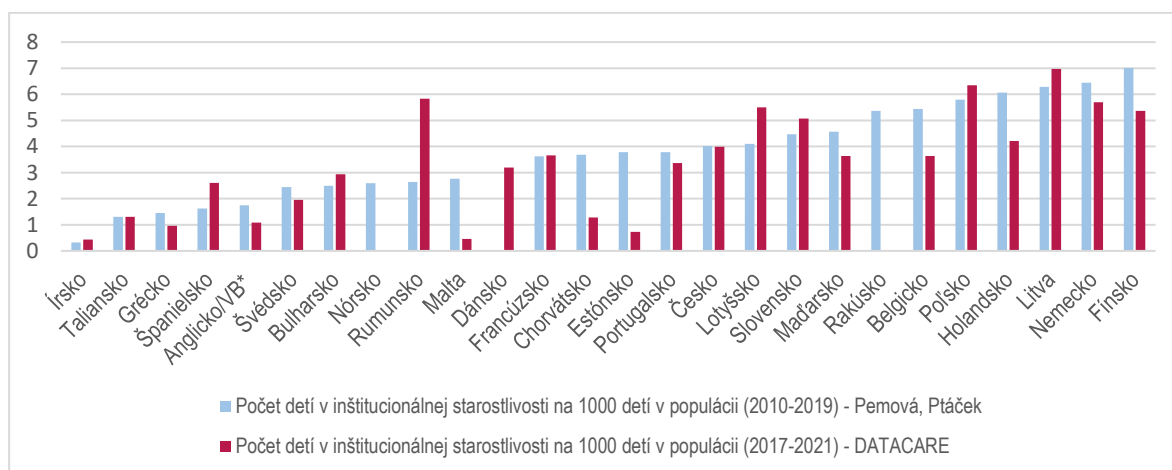
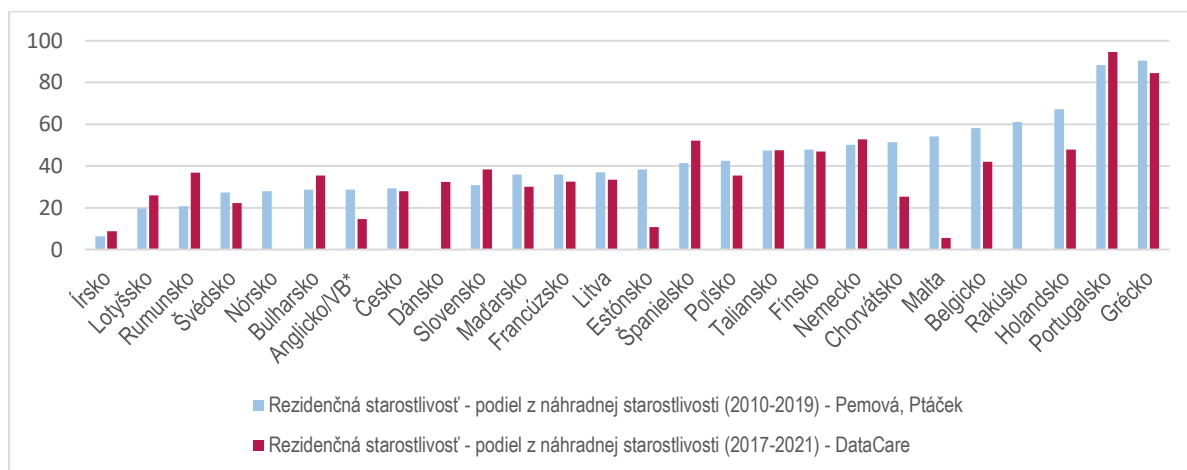
Graf 1 Dôvod ukončenia poskytovania starostlivosti v CDR podľa veku dieťaťa (2023)

Zdroj: Ročné výkazy V-05a MPSVR SR (2023).

V medzinárodnom porovnaní (grafy 2-4) dosahuje náhradná starostlivosť v SR porovnateľné parametre s ČR, zrejme aj v dôsledku desaťročí spoločného inštitucionálneho prostredia a podobnej socioekonomickej skladbe obyvateľstva. Celkovo je medzinárodné porovnanie systémov náhradnej starostlivosti problematické z dôvodu odlišných definícií jednotlivých typov starostlivosti a nejednotného vykazovania údajov naprieč krajinami. Jednotlivé údaje je tiež potrebné interpretovať v kontexte podrobných znalostí kontextu danej krajiny. Nízky počet detí žijúcich mimo vlastnú rodinu môže byť znakom dobre fungujúcich preventívnych stratégií, ale aj nízkej miery zachytu detí a rodín v ohrození.

¹⁹ Dôvody ukončenia poskytovania starostlivosti v CDR sú uvedené vo výkaze v05a, modul 11 (graf 1). Zlyhaniu náhradnej rodinnej starostlivosti sa venoval výskum IVPR (Fico, 2012).

Graf 2 Počet detí mimo rodinu na 1000 detí v populácii (medzinárodné porovnanie)

Graf 3 Počet detí v inštitucionálnej starostlivosti na 1000 detí v populácii (medzinárodné porovnanie)

Graf 4 Percentuálny podiel rezidenčnej starostlivosti z celkového počtu detí v náhradnej starostlivosti (medzinárodné porovnanie)

Zdroj: Databáza DataCare <https://www.eurochild.org/initiative/datacare/>; (Pemová & Ptáček, 2022)

4 Cesta k osvojeniu

V prípade, že sa o dieťa nemôže, nevie alebo nechce starať jeho biologický rodič a zároveň ho nie je možné umiestniť do náhradnej osobnej starostlivosti fyzickej osoby z okruhu osôb známych dieťaťu, je potrebné mu sprostredkovať náhradnú rodinnú starostlivosť v podobe pestúnskej starostlivosti alebo osvojenia (zákon č. 305/2005 Z.z.: §33, ods.1). Osvojenie má mať spolu s rodinnými formami náhradnej starostlivosti podľa odporúčaní OSN k alternatívnej starostlivosti (OSN, 2009) prednosť pred rezidenčnou starostlivosťou. Z pohľadu rodinného práva je vzťah medzi osvojeným dieťaťom a osvojiteľmi rovnocenným vzťahom dieťaťa s biologickým rodičom, poskytuje teda dieťaťu potrebnú stabilitu a kontinuitu. Osvojiteľia nadobúdajú v plnom rozsahu rodičovské práva a povinnosti (zákon č. 36/2005 Z.z.: §97). Osvojiť je na Slovensku možné iba maloleté dieťa a medzi budúcim rodičom a dieťaťom musí byť primeraný vekový rozdiel (zákon č. 36/2005 Z.z.: §99). Špecifickým typom osvojenia je osvojenie biologického dieťaťa manžela či manželky. Nasledujúci text sa vzťahuje na osvojenie cudzieho dieťaťa manželským párom resp. jednotlivcom.

Prvým krokom pre budúcich osvojiteľov je podanie žiadosti o zaradenie do zoznamu žiadateľov na jednom z 8 určených orgánov SPODaSK. Záujemca je v záujme zabezpečenia vhodného prostredia pre dieťa preverený z hľadiska majetkových, bytových, rodinných a sociálnych pomerov, zdravotného stavu, bezúhonnosti a spôsobu života. Ďalšou podmienkou je absolvovanie individuálnej a/alebo skupinovej prípravy v minimálnom rozsahu 26 hodín (resp. 30 hodín v prípade medzištátneho osvojenia; 305/2005 Z.z.: §38, ods. 3). Túto prípravu²⁰ poskytujú referáty poradensko-psychologických služieb UPSVaR a tiež akreditované subjekty. V priebehu prípravy na osvojenie prebieha okrem odovzdávania informácií taktiež skríning budúcich rodičov, ich osobnosti, predpokladov a motivácie pre osvojenie dieťaťa či stability rodinného prostredia a partnerského vzťahu. Zodpovedný subjekt následne vypracúva záverečnú správu, ktorá je podkladom pre ďalší postup v procese osvojenia (305/2005 Z.z.: §38, ods.4).

Po absolvovaní prípravy je možné rozhodnúť o zaradení vhodných žiadateľov na zoznam v rámci kraja. Pri podávaní žiadosti môžu uviesť kritériá, na základe ktorých im neskôr sprostredkujú stretnutie s dieťaťom. V prvom rade si žiadateľ vyberá formu náhradnej rodinnej starostlivosti, teda či žiada osvojenie alebo o pestúnsku starostlivosť, prípadne o obe tieto formy. Pri pestúnskej starostlivosti môžu zostať zachované rodičovské práva biologických rodičov. Do rodinného prostredia sa tak v rámci pestúnskej starostlivosti môžu dostať aj deti, ktoré tzv. nie sú právne voľné (osvojiteľné). Okrem formy náhradnej starostlivosti môže žiadateľ vopred špecifikovať vek, pohlavie, zdravotný stav, veľkosť súrodeneckej skupiny či národnosť/etnicitu dieťaťa. Dĺžka čakania na sprostredkovanie osobného stretnutia s dieťaťom (niekoľko týždňov až rokov) potom závisí od toho, do akej miery reštriktívne nastavili žiadatelia svoje očakávania a od zloženia skupiny osvojiteľných detí v danom kraji.

Zo strany dieťaťa je pre proces osvojenia kľúčové, či bol vysporiadaný jeho vzťah s biologickými rodičmi, rodičia, prípadne poručník dieťaťa musia s osvojením súhlasiť, resp. musí byť vyslovená osvojiteľnosť (napr. v prípade utajeného pôrodu a pri neprejavení záujmu o dieťa počas najmenej dvoch mesiacov po narodení dieťaťa²¹). Súhlas biologických rodičov tiež nie je vyžadovaný, ak rodič udelil súhlas vopred bez vzťahu k určitým osvojiteľom, a tiež v prípade, že rodičia neprejavovali počas najmenej šiestich mesiacov „skutočný záujem o dieťa“. Za skutočný záujem o dieťa zákon považuje navštevovanie dieťaťa, plnenie si vyživovacej povinnosti,

²⁰ Ide o prípravu fyzickej osoby, ktorá má záujem stať sa **pestúnom alebo osvojiteľom**, na náhradnú rodinnú starostlivosť. Subjekt vykonávajúci prípravu na náhradnú rodinnú starostlivosť na účely tohto zákona je orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately a akreditovaný subjekt, ktorý vykonáva prípravu na náhradnú rodinnú starostlivosť. (podľa § 36 ods.1 zákona č. 305/2005 Z.z.).

²¹ Zákon o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov ukladá šesťtýždňovú lehotu, počas ktorej môže biologická matka odvolať svoju žiadosť o utajenie (576/2004 Z.z.: § 23 ods. 7). Podľa Zákona o rodine (36/2005 Z.z.: §102, ods. 1c) má žena z utajeného pôrodu dvojmesačnú lehotu na prejavenie záujmu o dieťa, inak je možné dieťa osvojiť bez jej súhlasu.

vynaloženie úsilia na úpravu rodinných a sociálnych pomerov, ak v tom rodičom nebráni závažná prekážka (36/2005 Z.z.: §102, ods. 1). O osvojiteľnosti dieťaťa vždy rozhoduje súd.

Zariadenie, v ktorom sa nachádza novo umiestnené dieťa (vrátane detí v profesionálnych náhradných rodinách) by malo do dvoch týždňov od umiestnenia v spolupráci s orgánom SPODaSK vyhodnotiť, či sú splnené podmienky na sprostredkovanie pestúnskej starostlivosti alebo osvojenia pre dané dieťa (305/2005 Z.z.: §33, ods.1). Zariadenie alebo akreditovaný subjekt začne dieťa pripravovať na osvojenie alebo pestúnsku starostlivosť a následne o tom vyhotoví správu.²² Ak dieťa vzhľadom na vek ešte nie je schopné pochopiť inštitút náhradnej rodinnej starostlivosti a vysloviť súhlas s osvojením, súhlas dieťaťa nahrádza informácia o nízkom veku dieťaťa (305/2005 Z.z.: §33, ods.4). Dieťa najneskôr do 30 dní od doručenia správy o príprave zapisuje do prehľadu detí, ktorým je potrebné sprostredkovať náhradnú rodinnú starostlivosť. O niečo skôr sa do tohto prehľadu dostanú deti z utajených pôrodov, hniezd záchrany či deti zanechané po pôrode v zdravotníckom zariadení. Informáciu o takomto dieťati je orgán SPODaSK povinný zaslať už nasledujúci pracovný deň po obdržaní informácie o dieťati a po vyhotovení správy o zdravotnom stave (305/2005 Z.z.: §34, ods.2).

Deťom zapísaným v prehľade sa orgán SPODaSK²³ snaží nájsť vhodných žiadateľov o osvojenie a pestúnsku starostlivosť. Ak sa takíto žiadatelia nenachádzajú v zozname, ktorý vedie, do dvoch týždňov je povinný osloviť akreditované subjekty pôsobiace v danom územnom obvode (305/2005 Z.z.: §42, ods.8). V prípade, že sa počas dvoch týždňov od zapísania od prehľadu nepodarí sprostredkovať osobné stretnutie dieťaťa s budúcim osvojiteľom či pestúnom, do spolupráce sú prizvané orgány SPODaSK z iných krajov SR (tamtiež, §43, ods. 1). Po pol roku neúspešného hľadania osvojiteľov či pestúnov v rámci SR je možné pre dieťa, ak je to v jeho záujme a je osvojiteľné, hľadať osvojiteľov na medzištátne osvojenie aj v zahraničí prostredníctvom Centra pre medzinárodnú ochranu detí a mládeže (tamtiež, §44).

Ak je žiadateľ vhodný na sprostredkovanie kontaktu s dieťaťom, dostane ponuku na nadviazanie osobného vzťahu s ním. Zároveň ich úrad pred prvým stretnutím oboznámi so sociálnou správou o dieťati, jeho fotografiou, zvukovým a obrazovým záznamom. V prípade záujmu o kontakt s týmto dieťaťom požiadajú záujemci SPODaSK o povolenie stretnúť sa s dieťaťom. Ak je prvá interakcia úspešná, potenciálni osvojitelia pokračujú v stretávaní sa s dieťaťom. Podľa zvyklostí daného Centra pre deti a rodiny (CDR) a v súlade s potrebami dieťaťa sa tieto stretnutia uskutočňujú v priestoroch CDR, v na tento účel určených miestnostiach, bytových jednotkách umožňujúcich pobyt žiadateľov o osvojenie, či v domácnosti profesionálnych náhradných rodičov, možný je tiež pobyt u žiadateľov. Zariadenie alebo určený orgán SPODaSK vypracúva o priebehu týchto interakcií správu, ktorá je súčasťou podkladov pre súd (305/2005 Z.z.: §42, ods. 7).

²² podľa § 33 ods.6 zákona č. 305/2005 Z.z. ak vykonával pre dieťa, ktorému treba sprostredkovať náhradnú rodinnú starostlivosť, niektoré z opatrení sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately podľa tohto zákona akreditovaný subjekt, ktorého zástupca, prípadne zamestnanec je pre dieťa osoba známa, ponúkne určený orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately možnosť pripraviť dieťa tomuto akreditovanému subjektu. Ak akreditovaný subjekt v lehote dvoch týždňov neprejaví vôľu, že chce dieťa pripravovať, prípravu dieťaťa vykoná určený orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately alebo zariadenie, v ktorom sa dieťa nachádza.

²³ Do prehľadu nie sú zapísané tie deti, ktoré sú v zariadení z dôvodu pobytového výchovného opatrenia nariadeného súdom (305/2005 Z.z.: §33, ods. 10).

Tabuľka 5 Základné údaje k osvojeniu 2013-2023

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Zverenie do predosvojiteľskej starostlivosti v SR	164	128	122	98	135	97	146	96	87	83	161
Osvojenie (počet osvojených) v SR	224	193	176	124	196	201	213	194	193	192	240
- z toho manželom (manželkou)	51	42	35	21	45	38	30	19	17	20	46
Zverenie do predosvojiteľskej starostlivosti – do cudziny	9	6	8	2	13	5	3	2	2	5	5
Osvojenie (počet osvojených) – do cudziny	20	7	7	6	3	7	10	4	1	2	6
Počet detí zapísaných v prehľade	1830	1835	1640	1501	1479	1516	1438	1406	1392	1343	1330
Žiadatelia o osvojenie (do r. 2015 "ktorých žiadosť nebola vybavená")	946	979	961	955	1071	1135	1124	1009	966	960	907
Percento detí z CDR, ktoré sú zaradené do prehľadu detí	42,0%	42,6%	38,2%	34,0%	34,3%	33,7%	31,0%	30,0%	30,0%	28,9%	28,9%

Zdroj: Výkazy V-12 MPSVaR

Príchod dieťaťa do osvojiteľskej rodiny môže byť urýchlenný rozhodnutím súdu o neodkladnom opatrení podľa príslušnej legislatívy²⁴. Súd na základe §365 ods. 6 a §367 (161/2015 Z.z.) začne konanie o zverení do predosvojiteľskej starostlivosti. Biologickí rodičia môžu odvolať svoj súhlas až do chvíle, keď je dieťa na základe súdu umiestnené do starostlivosti budúcich osvojiteľov (36/2005 Z.z.: §101, ods. 1, §102, ods. 2). V prípade novorodencov si biologická matka môže svoje rozhodnutie vzdať sa dieťaťa rozmyslieť do 2 mesiacov od narodenia. Po najmenej deviatich mesiacoch trvania predosvojiteľskej starostlivosti môže byť podaný návrh na osvojenie dieťaťa (36/2005 Z.z.: §103). Ak návrh nie je podaný v lehote osemnástich mesiacov, súd môže predosvojiteľskú starostlivosť zrušiť. V praxi sa budúci osvojitelia stretávajú s dlhým trvaním súdnych konaní kvôli preťažnosti súdov (Miklošková et al., 2020, s. 123). Hoci konania vo veci osvojenia trvali v roku 2021 v priemere 5 mesiacov (Ministerstvo spravodlivosti SR, 2021), v individuálnych prípadoch môže dôjsť ku komplikáciám a predĺženiu doby čakania na definitívne osvojenie dieťaťa vrátane zmeny mena a zapísania do rodného listu (Návrat, 2018). V roku 2023 bolo osvojených 240 detí a 161 detí bolo zverených do predosvojiteľskej starostlivosti (Výkaz V-12 MPSVaR). Tento počet predstavuje iba malú časť z počtu detí zapísaných v prehľade (1 330) a počtu žiadateľov o osvojenie (907). Príčinou tohto nepomeru je najmä skutočnosť, že iba časť týchto detí je právne voľných, pričom záujem o pestúnsku starostlivosť je nižší než o osvojenie.²⁵ Pri osvojeniach je pravdepodobne prítomný nesúlاد v očakávaní rodičov a nimi nastavených kritérií na vek a ostatné charakteristicky dieťaťa a tiež výskyt veľkých súrodeneckých skupín, pre ktoré je ťažšie nájsť osvojiteľov. Podrobnejšie informácie o osvojeniach v rokoch 2013-2023 sú uvedené v tabuľke 5 a proces osvojenia je graficky znázornený v prílohe 3.

²⁴ §360 a 365 Civilného mimosporového poriadku (161/2015 Z.z.). Dieťa môže byť takto umiestnené najviac po dobu 6 mesiacov. Táto doba sa predlžuje, ak bol podaný návrh v samotnej veci.

²⁵ V roku 2023 bolo popri 907 žiadateľov o osvojenie v zozname 325 záujemcov o obe formy (osvojenie, pestúnska starostlivosť) a iba 78 žiadateľov o pestúnsku starostlivosť (výkaz v12 MPSVR, modul 17).

5 Záver

Systém sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately prešiel v posledných rokoch výraznými inštitucionálnymi zmenami. Zmenou legislatívy bol vytvorený priestor na intenzívnejšiu terénnu a ambulantnú prácu s ohrozenými rodinami, na dobrovoľné pobyty v CDR, rozvoj rodinných foriem starostlivosti vrátane navýšenia príslušných príspevkov. Po roku 2019 sa centrá pre deti a rodiny transformovali na multifunkčné zariadenia poskytujúce preventívne služby pri práci s rodinami, čím čiastočne odbremenili orgány SPODaSK. Podľa prvotných zistení (Ondrušová, 2022) bola táto transformácia napriek určitým problémom s koordináciou jednotlivých projektov a činností prijatá pozitívne. Problémom však ostáva sociálna situácia ohrozených rodín a predovšetkým nedostupnosť bývania, ktorú nedokážu vyriešiť terénni pracovníci bez súčinnosti iných subjektov.

Ešte v predchádzajúcom období sa podarilo takmer eliminovať (okrem zákonom povolených výnimiek) dlhodobé pobyty najmenších detí v zariadeniach inštitucionálnej starostlivosti. Tieto deti sú zo zákona umiestňované v profesionálnych náhradných rodinách. Týmto sa situácia v SR výrazne líši napr. od ČR, kde deti do 3 rokov stále trávajú prvé roky života aj v kojeneckých ústavoch.²⁶

Na Slovensku možno napriek vytvoreným legislatívnym podmienkam pozorovať stagnáciu záujmu o rodinné formy starostlivosti a pretrvávanie inštitucionálnych foriem starostlivosti, a to aj v podobe veľkokapacitných zariadení. Ich úplná eliminácia a nahradenie nízkokapacitnými zariadeniami komunitného typu ostáva výzvou pre nasledujúce roky a bude možná len v prípade dostatku zdrojov na kapitálové výdavky spojené s transformáciou.

²⁶ V roku 2019 bolo v kojeneckých ústavoch v ČR 1469 detí od 0 do 3 rokov (Zdroj: Pemová & Ptáček, 2022, s. 247). V SR sa v tom istom období v CDR nachádzalo 85 detí do 2 rokov a 54 detí od 2 do 3 rokov, väčšinou (60%) šlo o deti so zdravotným postihnutím (Zdroj: V-05a za rok 2019, modul 7)

Referencie

- Fico, M. (2012). Zlepšenie udržateľnosti náhradného rodinného prostredia a monitoring dôvodov predčasného ukončovania náhradnej rodinnej starostlivosti.
- Kriglerová, E. (2015). Štátne deti na jednej lodi?
- Miklošková, M., Mikloško, J., Hudeková, Vavrna, Medveczká, Fero, & Bezáková. (2020). Naplnenie práva dieťaťa na kontakt s rodinou a naplnenie potreby blízkej osoby v prostredí náhradnej starostlivosti na Slovensku. Úsmev ako dar.
- Ministerstvo spravodlivosti SR. (2021). III. Veci starostlivosti o maloletých. V Štatistická ročenka.
- Návrat. (2018). Návod na prijatie dieťaťa. „Ako sme to zvládli my“. Príručka pre záujemcov o adopciu a pestúnstvo. https://navrat.sk/wp-content/uploads/2021/06/Navod-na-prijatie-dietata-alebo-%E2%80%9EAko-sme-to-zvladli-my_online_samostatne-strany.pdf
- Ondrušová, D. (2022). Aká je skúsenosť s transformáciou zariadení, ktoré vykonávajú ... IVPR. https://ivpr.gov.sk/wp-content/uploads/2022/12/bulletin_11_2022.pdf
- OSN. (2009). Guidelines for the Alternative Care of Children. <https://digitallibrary.un.org/record/673583>
- Pemová, T., & Ptáček, R. (2022). Data o dětech. Sociálně-právní ochrana dětí v České republice v datech. Grada.

Zoznam súvisiacej legislatívy

- 36/2005 Z. z. Zákon z 19. januára 2015 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov
- 305/2005 Z. z. Zákon z 25. mája 2005 o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov
- 161/2015 Z. z. Zákon z 21. mája 2015 Civilný mimosporový poriadok
- 300/2005 Z. z. Trestný zákon
- 627/2005 Z. z. Zákon o príspevkoch na podporu náhradnej starostlivosti o dieťa
- 576/2004 Z.z. Zákon o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov
- 103/2018 Z.z. Vyhláška Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky z 20. marca 2018, ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona č. 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
- 376/2022 Z.z. Zákon o profesionálnych náhradných rodičoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Strategické dokumenty

MPSVR SR (2011) Stratégia deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti v Slovenskej republike.

MPSVR SR (2020) Koncepcia zabezpečovania opatrení v zariadeniach sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately na roky 2021-2025. Plán deinštitucionalizácie (Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny).

MPSVR SR (2021) Národná stratégia deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti.

MPSVR SR (2023) Inklúzia detí zo zdravotným znevýhodnením v kontexte deinštitucionalizácie náhradnej starostlivosti v Slovenskej republike. Úvodná správa – 16. máj 2023.

Príloha 1: Slovník pojmov

Alternatívna starostlivosť - strešný pojem, ktorá zahŕňa rôzne formy starostlivosti mimo biologických rodičov dieťaťa. V kontexte tohto textu vychádzajúceho z momentálneho legislatívneho nastavenia v SR sem spadajú: náhradná osobná starostlivosť, poručníctvo, pestúnska starostlivosť, pobyt v CDR v profesionálnej náhradnej rodine alebo zariadení a pobyt v iných zariadeniach na výkon rozhodnutia súdu. Časť detí je v alternatívnej starostlivosti umiestnená na základe neodkladného opatrenia. Náhradnú osobnú starostlivosť, poručníctvo, pestúnsku starostlivosť a pobyt v pestúnskej rodine považujeme pre účely tohto textu za alternatívnu starostlivosť rodinného typu. Pobyt v skupinách rôzneho typu v rámci CDR (vrátane skupín komunitného typu) a pobyt v iných zariadeniach považujeme za inštitucionálnu formu alternatívnej starostlivosti.

Centrum pre deti a rodiny (CDR) – od roku 2019 zariadenia zriadené na účel vykonávania pobytových opatrení súdu, ambulantných výchovných opatrení, opatrení vykonávaných ambulantnou a/alebo terénnou formou, špecializovaného a resocializačného programu. Centrum vykonáva opatrenia pobytovou formou pre dieťa na základe dohody s rodičom alebo osobou, ktorá sa osobne stará o dieťa, požiadania dieťaťa resp. rozhodnutia súdu.

Deinštitucionalizácia systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti - Proces prechodu od inštitucionálnych foriem starostlivosti k rodinným a komunitným formám starostlivosti, zameraný na zvýšenie kvality života detí a dospelých so zdravotným postihnutím.

Detský domov – inštitucionálna forma starostlivosti existujúca do roku 2019, ktorá bola následne pretransformovaná na Centrá pre deti a rodiny.

Diagnostické centrum – Špeciálne výchovné zariadenie v gescii Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže SR, ktoré poskytuje diagnostickú, psychologickú, psychoterapeutickú a výchovno-vzdelávaciu starostlivosť deťom na základe žiadosti zákonného zástupcu, dohody so zariadením v ktorom sa vykonáva rozhodnutie súdu, resp. na základe rozhodnutia súdu.

Domov sociálnych služieb (DSS) – zariadenie, kde sa poskytuje sociálna služba fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc inej fyzickej osoby a jej stupeň odkázanosti je najmenej V, alebo fyzickej osobe, ktorá je nevidiaca alebo prakticky nevidiaca a jej stupeň odkázanosti je najmenej III. Od 1.1.2009 bolo zastavené prijímanie detí zo zdravotným znevýhodnením do DSS na základe rozhodnutia súdu. Prijímanie týchto detí sa následne postupne presmerovalo do detských domovov (neskôr CDR).

Liečebno-výchovné sanatórium – Špeciálne výchovné zariadenie v pôsobnosti Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže SR, ktoré poskytuje psychologickú, psychoterapeutickú starostlivosť a výchovu a vzdelávanie deťom s vývinovou poruchou učenia a deťom s poruchami aktivity a pozornosti, u ktorých ambulantná starostlivosť nevedla k náprave. Dieťa môže byť do tohto zariadenia umiestnené na základe žiadosti zákonného zástupcu, dohody so zariadením v ktorom sa vykonáva rozhodnutie súdu, resp. na základe rozhodnutia súdu.

Miera ohrozenia dieťaťa – orgán SPODaSK určí v zákonom stanovených situáciách mieru ohrozenia dieťaťa, ktorá môže byť nízka, stredná alebo vysoká. Výsledkom môže byť aj konštatovanie, že dieťa momentálne je v situácii bez ohrozenia.

Mladý dospelý po ukončení ústavnej starostlivosti – plnoletá fyzická osoba, ktorá zotráva po ukončení ústavnej starostlivosti v centre pre deti a rodiny do času jej osamostatnenia sa, najdlhšie do 25 roku veku. V prípade, že sa táto osoba sústavne pripravuje na povolanie štúdiom, môže CDR pobyt predĺžiť, a to najviac o 24 mesiacov.

Náhradná osobná starostlivosť - forma alternatívnej starostlivosti rodinného typu, pri ktorej je maloleté dieťa zverené do osobnej starostlivosti inej fyzickej osoby než rodiča; spravidla v rámci širšej rodiny resp. dieťaťu blízkych osôb.

Neodkladné opatrenie súdu vo veciach ochrany maloletého - dočasné opatrenie prijaté súdom na ochranu práv a záujmov dieťaťa v naliehavých situáciách, kedy hrozí bezprostredné nebezpečenstvo a život, zdravie alebo priaznivý vývoj dieťaťa sú vážne ohrozené alebo narušené.

Orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately (SPODaSK) – Organizačná zložka príslušného úradu práce, sociálnych vecí a rodiny, ktorá má na starosti agendu ochrany maloletých a sociálnu kuratelú detí a dospelých.

Osvojenie (adopcia) – inštitút, pri ktorom osvojiteľia nadobúdajú práva a povinnosti rodičov, dieťa získava priezvisko nových rodičov, pričom biologickým rodičom zanikajú všetky práva a povinnosti k dieťaťu. Budúci osvojiteľia prechádzajú odbornou prípravou. Osvojiteľom sa môže stať jednotlivec alebo manželský pár, je možné aj osvojenie dieťaťa manželom matky resp. manželkou otca.

Pestúnska starostlivosť – forma alternatívnej starostlivosti rodinného typu, pri ktorej je dieťa zverené fyzickej osobe alebo manželskému páru spĺňajúcemu požiadavky stanovené zákonom. Biologickí rodičia dieťaťa môžu naďalej vykonávať časť svojich rodičovských práv a stretávať sa s maloletým dieťaťom. Pestúni zastupujú maloleté dieťa a spravujú jeho majetok iba v bežných veciach. Každých šesť mesiacov súd v spolupráci s orgánom SPODaSK či inými osobami zhodnotí výkon pestúnskej starostlivosti a skutočnosť, či by osobnú starostlivosť mohli zabezpečiť biologickí rodičia. Dosiahnutím plnoletosti pestúnska starostlivosť zaniká.

Poručníctvo – za poručníka môže byť súdom ustanovená fyzická osoba alebo manželia. Dôvodom môže byť smrť rodičov, pozbavenie alebo pozastavenie výkonu rodičovských práv a povinností a strata spôsobilosti na právne úkony zo strany rodičov dieťaťa. Poručník zabezpečuje výchovu maloletej osoby, zastupuje ju a spravuje jej majetok. Poručníkom môže byť v osobitých prípadoch aj obec alebo orgán sociálnoprávnej ochrany. Poručník nie je povinný sa osobne starať o maloleté dieťa. Z pohľadu legislatívy je postačujúce, keď dohliada na rozsah a spôsob starostlivosti o dieťa. Ak sa však osobne stará o dieťa, má nárok na zodpovedajúce príspevky. Medzi poručníkom a maloletým dieťaťom nevzniká vyživovacia povinnosť a dosiahnutím plnoletosti poručníctvo zaniká. Pre účely tohto textu je poručníctvo s osobnou starostlivosťou o dieťa považované za formu alternatívnej starostlivosti rodinného typu.

Predosvojiteľská starostlivosť – starostlivosť pred osvojením dieťaťa, ktorá musí trvať minimálne po dobu 9 mesiacov. Výnimkou je situácia, keď sa dieťa pred osvojením nachádzalo v pestúnskej starostlivosti u osvojiteľa. Ak osvojiteľ nepodá návrh na osvojenie do 18 mesiacov od zverenia dieťaťa, súd môže predosvojiteľskú starostlivosť zrušiť.

Profesionálny náhradný rodič – zamestnanec CDR, ktorý vo svojom domácom prostredí zabezpečuje starostlivosť o dieťa, ktoré bolo rozhodnutím súdu umiestnené do CDR. Profesionálny náhradný rodič vykonáva prácu profesionálneho náhradného rodiča na základe písomnej pracovnej zmluvy uzatvorenej s CDR. Deti žijúce v profesionálnych náhradných rodinách sú po formálnej stránke umiestnené v CDR, medzi profesionálnym rodičom a dieťaťom nevzniká žiaden rodinnoprávny vzťah. Pre účely tohto textu je pobyt v profesionálnej náhradnej rodine považovaný za formu alternatívnej starostlivosti rodinného typu.

Reedukačné centrum – špeciálne výchovné zariadenie v pôsobnosti Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže SR, ktoré poskytuje na základe výchovno-vzdelávacieho programu a individuálneho reedukačného programu deťom do 18 rokov s možnosťou predĺženia o jeden rok výchovu a vzdelávanie vrátane prípravy na povolanie. Dieťa môže byť prijaté na základe žiadosti zákonného zástupcu, dohody so zariadením, v ktorom sa vykonáva rozhodnutie súdu, na základe predbežného opatrenia súdu či rozhodnutia súdu o uložení ochrannej výchovy, výchovného opatrenia resp. nariadení ústavnej starostlivosti.

Rodinná forma/typ alternatívnej starostlivosti – pobytová starostlivosť, ktorá sa uskutočňuje v náhradnom rodinnom prostredí. Pre účely tohto textu sem spadajú pobyty v profesionálnych náhradných rodinách, náhradná osobná starostlivosť, pestúnska starostlivosť a poručníctvo s osobnou starostlivosťou.

Rozhodnutie o osvojiteľnosti – o splnení podmienok osvojiteľnosti maloletého dieťaťa rozhoduje súd na návrh orgánu SPODaSK alebo aj bez návrhu. Ak je dieťa umiestnené v zariadení, orgán SPODaSK zisťuje skutočnosť, či boli splnené podmienky osvojiteľnosti každých 6 mesiacov.

Rozhodnutie o osvojení – osvojením zanikajú vzájomné práva a povinnosti medzi osvojencom a pôvodnou rodinou (resp. medzi osvojencom a poručníkom/opatrovníkom), osvojiteľ sa zapisuje v matrike namiesto rodiča osvojenca. V lehote 6 mesiacov je ešte možné osvojenie zrušiť súdnym rozhodnutím, ak na to existujú vážne dôvody, ktoré sú v záujme maloletého dieťaťa.

Špeciálne výchovné zariadenia – Zariadenia v pôsobnosti Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky. Medzi špeciálne výchovné zariadenia patria reedukačné centrá, diagnostické centrá a liečebno-výchovné sanatóriá. Od školského roku 2013/2014 boli zákonom stanovené maximálne kapacity týchto zariadení, čo sa prejavilo na znížení kapacít reedukačných centier a diagnostických centier.

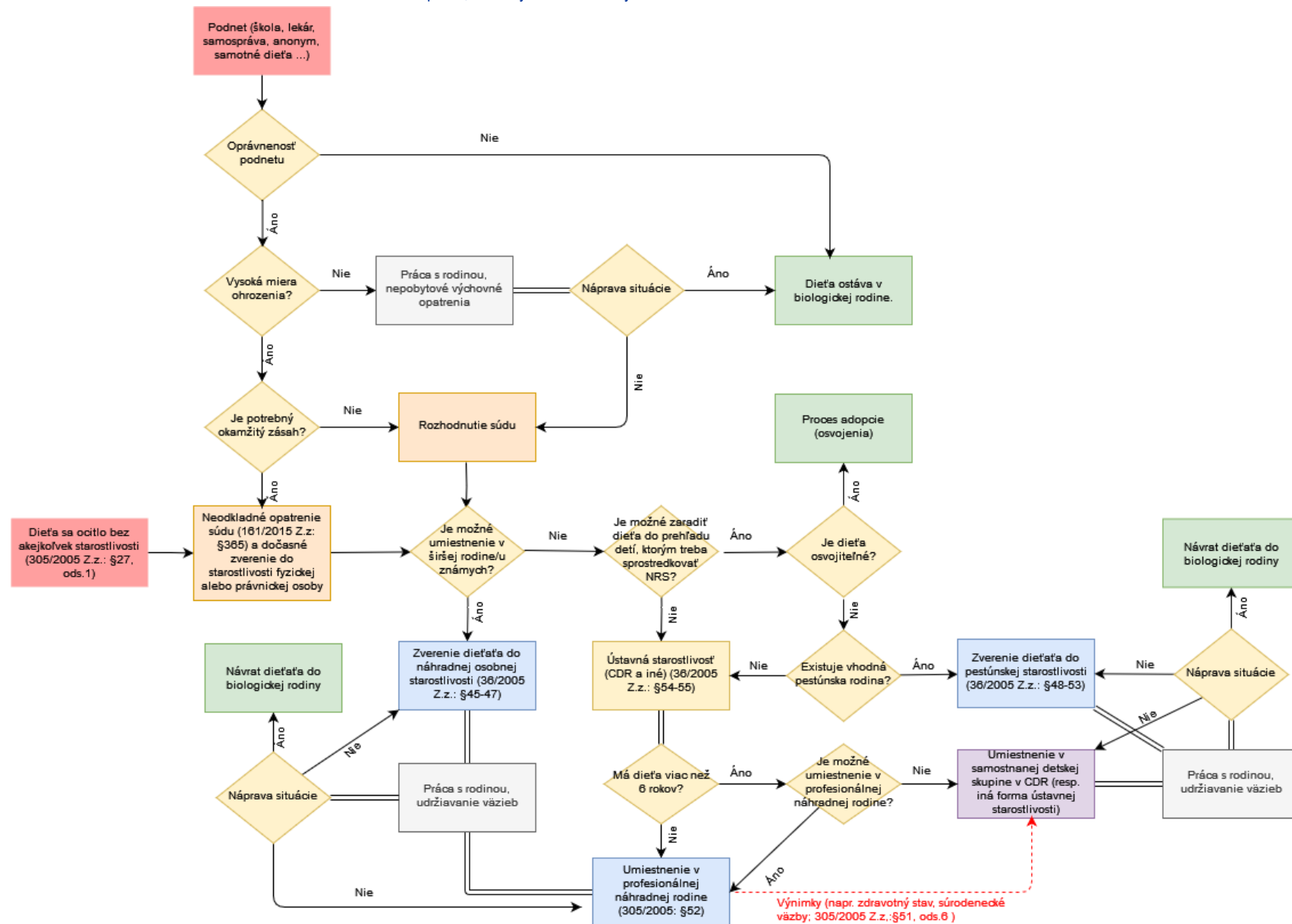
Inštitucionálna (rezidenčná) forma alternatívnej starostlivosti – pobytová forma starostlivosti vykonávaná v zariadeniach mimo prirodzeného rodinného prostredia, v prípade CDR v súčasnosti vo forme starostlivosti v samostatných skupinách. V rámci procesu deinštitucionalizácie sú samostatné skupiny postupne presúvané do bytových jednotiek a rodinných domov v rámci komunity, časť detí však naďalej ostáva vo veľkokapacitných a priestorovo segregovaných zariadeniach z minulosti. V tomto texte sú do tejto kategórie zarátané aj deti umiestnené v zariadeniach v pôsobnosti Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže SR.

Výkaz V-05a-c – Výkaz MPSVR SR o činnosti centier pre deti a rodiny. Od roku 2019 je publikovaný v troch variantoch (a/b/c) za jednotlivé typy programov v CDR.

Výkaz V-12 – Výkaz MPSVR SR o činnosti sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately.

Zoznam žiadateľov o osvojenie dieťaťa v náhradnej starostlivosti- zoznam fyzických osôb, ktoré splnili podmienky pre osvojenie dieťaťa alebo pestúnsku starostlivosť vrátane absolvovania prípravy. Príslušný orgán SPODaSK rozhodne o zapísaní žiadateľa do 15 dní od doručenia správy o absolvovaní prípravy na vykonávanie náhradnej starostlivosti. Od momentu rozhodnutia môže byť žiadateľ zaradený do procesu sprostredkovania nadviazania osobného vzťahu s dieťaťom. O tom, kedy sa tak stane, rozhoduje poradie žiadateľov, ktoré môže orgán SPODaSK v odôvodnených prípadoch v záujme dieťaťa zmeniť.

Príloha 2

Príloha 3

